

induktie en waardevrijheid; dupliek

Harry Kunneman

Aan het slot van zijn repliek naar aanleiding van mijn artikel "Weber, Schutz en Zijderveld" vraagt professor Zijderveld zich af wat mij bezield kon hebben een dergelijk artikel te schrijven. Die vraag is eenvoudig te beantwoorden: ik werd 'bezield' door teleurstelling en ergenis over de m.i. oppervlakkige manier waarop centrale methodologische problemen behandeld werden door een hooggeleerd socioloog die als een van de weinigen in ons land een zekere internationale reputatie geniet en zich bovendien beijvert voor de verspreiding van theoretische perspectieven, zoals het symbolies-interactionisme en de kennis-sociologie, die binnen de traditionele nederlandse sociologie weinig aandacht krijgen. Uit de repliek van professor Zijderveld wordt duidelijk dat ik mij in mijn kritiek teveel door die teleurstelling en ergenis heb laten meeslepen en op een aantal plaatsen een toon aansla die door de zaak zelf niet gerechtvaardigd wordt. Daarvoor bied ik mijn excuses aan. De opmerkingen die Zijderveld maakt over het "weinig wetenschappelijke middel der ridiculisering" waarvan ik mij enige malen bedien, begrijp ik echter niet helemaal. Het lijkt wel alsof de schrijver van het boekje Over zothed in de sociologie hier tot de ontdekking komt dat koekjes van eigen deeg niet erg lekker smaken, een ontdekking die ik overigens ook gedaan heb bij het lezen van Zijdervelds repliek(1).

1. Induktie

Het inhoudelijke verweer van professor Zijderveld tegen mijn kritiek heeft in de eerste plaats betrekking op het inductie-probleem. In het door hem gewraakte artikel stelde ik dat zijn gebruik van de begrippen inductie en deductie onnauwkeurig is en bijdraagt tot spraakverwarring, en dat bovendien de daaruit voortspruitende typering van het symbolies-interactionisme als 'inductivistisch' onjuist is. Ter ondersteuning van de manier waarop hij de begrippen inductie en deductie gebruikt citeert Zijderveld nu uit de inleiding tot Popper's Conjectures and Refutations, met de bedoeling "Popper in deze eens wat nauwkeuriger te volgen". Aangezien hij daarbij in essentie de positie herhaalt die ik reeds gekritiseerd heb, zal ik in het onderstaande aan de hand van een overzichtje van de verschillende betekenissen waarin het begrip inductie bij Popper voorkomt, mijn kritiek opnieuw formuleren. Een dergelijk excurs lijkt misschien wat teveel van het goede, maar de inzet

van het geheel, de typering van het symbolies-interactionisme als inductivisties, met een duidelijk pejoratieve bijbetekenis, lijkt mij van voldoende belang om deze uitweiding te rechtvaardigen.

In het artikel Changes in the problem of inductive logic stelt Imre Lakatos dat Popper helaas niet voldoende helder definieert wat hij onder 'induktivisme' verstaat(2). Inderdaad komt het begrip inductie bij Popper in een aantal verschillende betekenissen voor, die door Popper zelf niet altijd uit elkaar gehouden worden.

Het systematies uitgangspunt van de hele inductie-problematiek wordt gevormd door de empiristische kennisopvatting dat alle kennis van de werkelijkheid uiteindelijk gebaseerd is op zintuigelijke waarnemingen, of meer algemeen op 'de ervaring'. Tegen deze achtergrond kunnen binnen Popper's werk drie inductieproblemen onderscheiden worden:

a) Baconian induction b) Hume's inductieprobleem c) de moderne inductieve logika, die ieder in twee componenten uiteenvallen(3).

ad a)

In Popper's behandeling van het inductiebegrup bij Bacon lopen twee verschillende betekenissen van dit begrip door elkaar. Enerzijds constateert Popper een parallel tussen de opvattingen van Bacon en die van Plato en Aristoteles: "Aristoteles, and also Bacon, I wish to suggest, meant by 'induction' not so much the inferring of universal laws from particular observed instances, as a method by which we are guided to the point whence we can intuit or perceive the essence of the true nature of a thing I suggest that Baconian (and also Aristotelian) induction is the same, fundamentally, as Socratic maieutic; that is to say, the preparation of the mind by cleansing it of prejudices, in order to enable it to recognize the manifest truth or read the open book of nature"(4).

Hier betekent 'Baconian induction' dus het reinigen van de geest van vooroordelen, i.h.b. theoretiese speculaties. Op andere plaatsen echter lijkt Popper onder 'the Baconian myth' juist wel "the inferring of universal laws from particular instances" te verstaan: "Traditional empiricist epistemology and the traditional historiography of science are both deeply influenced by the Baconian myth that science starts from observation and cautiously proceeds to theories..... Kant saw with perfect clarity that the history of science had refuted the Baconian myth that we must begin with observations in order to derive our theories from them"(5).

We kunnen dus konkluderen dat Popper het begrip inductie in verband met Bacon in twee, onderling nauw samenhangende betekenissen gebruikt: -het reinigen van de geest van (theoretiespekulatieve) vooroordelen om zodoende het boek der natuur onbevooroordeeld te kunnen lezen (Baconian induction), - het 'opstijgen' van afzonderlijke waarnemingen naar algemene theorieën (the Baconian myth).

ad b)

Hume's induktieprobleem heeft in Popper's intellectuele ontwikkeling een belangrijke rol gespeeld en figureert op veel plaatsen in zijn werk. Hume was een overtuigd empirist, die vast geloofde in de 'Baconian myth'. Bij zijn onderzoek naar het kausaliteitsbegrip kwam hij echter tot de konklusie dat er geen demonstratieve argumenten bestaan "to prove that those instances of which we have had no experience resemble those of which we have had experience"(6). Dat betekent dat het onmogelijk is de geldigheid van algemene wetten te bewijzen, omdat algemene wetten óók betrekking hebben op "those instances of which we have had no experience". Daarmee ontstaat Hume's logiese induktieprobleem dat door Popper o.a. op de volgende manier geformuleerd wordt: "The logical problem of induction arises from (a) Hume's discovery ... that it is impossible to justify a law by observation or experiment, since it 'transcends experience' (b) the fact that science proposes and uses laws 'everywhere and all the time'... (c) the principle of empiricism which asserts that in science, only observation and experiment may decide upon the acceptance or rejection of scientific statements, including laws and theories. These three principles, (a). (b) and (c), appear at first sight to clash: and this apparent clash constitutes the logical problem of induction"(7).

Zoals bekend lost Popper dit probleem op door afstand te doen van het streven naar rechtvaardiging van onze kennis: de waarheid van theorieën en wetten kan niet bewezen worden; wetenschappelijke theorieën en wetten vormen gissingen die altijd een hypothetisch karakter blijven dragen; Daarmee wordt het 'principle of empiricism' niet opgegeven, want het is volgens Popper wel mogelijk theorieën te falsificeren met behulp van "observation and experiment": "Only the falsity of the theory can be inferred from empirical evidence, and this inference is a purely deductive one"(8).

Naast Hume's logiese induktieprobleem onderscheidt Popper Hume's psychologische induktieprobleem dat berust op de tegenstrijdigheid tussen enerzijds de logiese onmogelijkheid de waarheid van algemene wetten te bewijzen en anderzijds het geloof dat wij desalniettemin hebben in de waarheid van algemene wetten: "Why .. do all reasonable people expect and believe that instances of which they have no experience will conform to those of which they have experience?"(9).

Hume was van mening dat dit geloof in de waarheid van wetten moest berusten op de herhaling van op elkaar lijkende gebeurtenissen, waardoor een soort konditionering van de geest ontstaat. Popper brengt daar tegenin dat het 'op elkaar lijken' van gebeurtenissen slechts vanuit een bepaalde theorie, een bepaald verwachtingspatroon gekonstateerd kan worden. Zijns inziens gaan onze pogingen om regelmatigigheden aan de wereld 'op te leggen' vooraf aan "the observation of similarities", zodat Hume's psychologische induktietheorie verworpen moet

worden: "We are not in fact the Baconian induction machines that Hume believed us to be"(10).

Het tweede inductieprobleem in het werk van Popper valt dus in twee delen uiteen:

- Hume's logiese kritiek op het 'opstijgen' van bijzondere waarnemingen naar algemene theorieën, die door Popper onderschreven wordt: tussen waarnemingen en theorieën gaapt een logiese kloof, omdat algemene theorieën en wetten de ervaring overstijgen; deze kloof kan alleen deduktief, niet inductief, overbrugd worden.
- Hume's psychologische inductietheorie, die door Popper verworpen wordt en wordt vervangen door een "theory of trial and error-of conjectures and refutations".

ad c)

Binnen de moderne inductieve logika wordt een onderscheid gemaakt tussen de genese en de geldigheid van theorieën.

Histories gezien zijn deze twee aspecten volgens Popper altijd met elkaar verbonden geweest: "Genesis cum justification - both based on repetition- is what philosophers since Aristotle and Cicero have called 'epagoge' or 'induction'"(11).

Binnen de twintigste eeuwse wetenschapstheorie zijn deze twee aspecten echter van elkaar gescheiden. Enerzijds doordat de genetische inductietheorie, mede onder invloed van Popper volstrekt in discrediet is geraakt zoals o.a. Imre Lakatos poneert: "Zumindest unter den Wissenschaftstheoretiker wird die Baconsche Methode (nach der eine Entdeckung nur dann wissenschaftlich ist, wenn man sich zu ihr durch Tatsachen hinleiten lässt und sich dabei nicht durch eine Theorie fehlleiten lässt) nur mehr von den provinziellsten und ungebildeten Geistern ernst genommen"(12).

Anderzijds doordat binnen de twintigste eeuwse wetenschapstheorie, althans tot voor kort, de genese en de geldigheid van theorieën als gescheiden probleemgebieden werden beschouwd ('context of discovery' versus 'context of justification').

Onder het probleem van de moderne inductieve logika kunnen we dus de vraag verstaan of op grond van de waarheid van waarnemingsuitspraken logies geldige konklusies getrokken kunnen worden met betrekking tot de waarheid van theorieën, afgezien van de vraag of deze theorieën op basis van waarnemingen ontwikkeld worden, dan wel 'achter het bureau' bedacht(13).

Hoewel Popper in zijn kritiek op moderne verdedigers van een inductieve logika niet expliciet vermeldt dat het hier uitsluitend om 'rechtvaardigende inductie' en niet om 'genetische inductie' gaat, blijkt uit zijn formuleringen toch wel dat hij slechts het eerste op het oog heeft: "people who say of a universal statement that we know its truth from experience usually mean that the truth of this universal statement can be somehow reduced to the truth of singular ones.. which amounts to saying that the universal statement is based on inductive inference"(14). Om de waarheid van algemene theorieën te kunnen reduceren tot de waarheid van waarnemingsuitspraken

is volgens Popper een inductieprincipe noodzakelijk "with the help of which we could put inductive inferences into a logically acceptable form". Een dergelijk inductieprincipe kan echter onmogelijk gerechtvaardigd worden: wanneer men het als een empiries principe opvat leidt de poging het te rechtvaardigen tot een oneindige regressie; wanneer men het niet als een empiries principe opvat moet men volgens Popper poneren dat het a-priori geldig is, waarmee men tegelijkertijd 'the principle of empiricism' opgeeft.

Naast deze kritiek op 'rechtvaardigende' inductieve logika in het algemeen, neemt in Popper's werk de kritiek op de probabilistische inductieve logika een belangrijke plaats in. Deze probabilistische inductieve logika, die de belangrijkste variant van de moderne inductieve logika vormt, bestaat uit de poging konfirmatiefuncties op te stellen met behulp waarvan de mate waarin uitspraken door andere uitspraken empiries ondersteund worden in termen van waarschijnlijkheid tot uitdrukking gebracht kan worden. Deze poging, waarmee vooral de namen van Reichenbach en Carnap verbonden zijn, is volgens Popper tot mislukken gedoemd. In de eerste plaats omdat ook voor een probabilistische inductieve logika een inductieprincipe opgesteld moet worden, dat noch empiries, noch a-prioristies gerechtvaardigd kan worden. In de tweede plaats omdat volgens Popper de wetenschap in het geheel niet gebaat is met uitspraken die een hoge mate van waarschijnlijkheid bezitten, aangezien dergelijke uitspraken slechts een geringe empiriese inhoud hebben: "if high probability were an aim of science, then scientists should say as little as possible, and preferably utter tautologies only. But their aim is to 'advance' science, that is to add to its content"(15).

Het derde inductieprobleem in Popper's werk valt dus in twee delen uiteen:

- de vraag of op grond van de waarheid van waarnemingsuitspraken logies geldige konklusies getrokken kunnen worden met betrekking tot de waarheid van theorieën, afgezien van de vraag hoe deze theorieën tot stand gekomen zijn,
- de vraag of de mate waarin uitspraken door andere uitspraken empiries ondersteund worden in termen van waarschijnlijkheid tot uitdrukking gebracht kan worden

Beide vragen worden door Popper negatief beantwoord.

Op grond van het bovenstaande konkludeer ik dat het begrip 'inductie' door professor Zijderveld inderdaad onnauwkeurig gebruikt wordt, om deze term maar te blijven hanteren. In zijn repliek omschrijft hij de inductieve methode der wetenschap als "het komen tot een natuurgetrouwe beschrijving van de werkelijkheid door middel van (a) het systematies uitbannen van theoretiese vooroordelen en (b) nauwkeurige observatie". Daarmee reduceert hij de betekenis van het begrip inductie tot het eerste inductieprobleem in Poppers werk en laat hij de twee anderen volledig buiten beschouwing. Een dergelijk taalgebruik

draagt m.i. bij tot spraakverwarring, gezien het feit dat binnen de moderne wetenschapstheorie niet het genetische inductieprobleem waaraan Zijderveld refereert, centraal staat, maar het probleem van de 'rechtvaardigende inductie' en de probabilistische oplossing daarvan. De genetische inductietheorie, de combinatie van 'Baconian induction' en de 'Baconian myth', wordt tegenwoordig slechts door "den provinziellsten und ungebildesten Geistern ernst genommen" (16).

Deze uitwijding over de betekenis van het begrip inductie is natuurlijk vooral relevant, voorzover er konklusies uit getrokken kunnen worden met betrekking tot Zijdervelds typering van het symbolies-interactionisme. Dit wordt door hem afgeschilderd als een interessante en vruchtbare theoretische stroming, die echter methodologies gezien een naïef-induktivistische positie vertegenwoordigt en daarmee de epistemologische klok terugdraait naar de tijd vóór Hume en Kant. Ik ben van mening dat deze kwalificatie onjuist is en dat integendeel het symbolies-interactionisme epistemologies gezien behoorlijk bij de tijd is. Om dat aan te tonen zal ik nader ingaan op het boek "The Discovery of Grounded Theory" van Glaser en Strauss, die door professor Zijderveld als belangrijke vertegenwoordigers van het symbolies-interactionistische inductivisme worden opgevoerd.

Zijderveld karakteriseert de methodologische opvattingen van Glaser en Strauss aldus: "Zij trachten .. strategieën op te stellen waarmee systematische theorieën uit in hoofdzaak (doch niet uitsluitend) kwalitatief empirisch onderzoek gegenereerd kunnen worden waarbij vooral het vaste vertrouwen in de mogelijkheid om via inductief onderzoek tot categorieën en theorieën te komen sterk opvalt: begrippen en de daaruit samengestelde theorieën mogen volgens hen niet vooraf, op logico-deductieve wijze (zoals bij te verifiëren hypothesen het geval is) opgesteld worden, doch dienen juist uit de te onderzoeken werkelijkheid tijdens het inductieve onderzoek op te rijzen.... de inductieve methodologie van Glaser en Strauss, die typerend is voor het denkklimaat van het symbolisch interactionisme, is niet alleen een poging om theorievorming en empirisch onderzoek weer op elkaar te betrekken doch moet ook gezien worden als een oproep om de sociologie empirisch te houden en haar niet in 'methodisme' te laten opgaan" (17).

Zoals professor Zijderveld terecht vermeldt houden Glaser en Strauss zich bezig met de "embarassing gap between theory and empirical research", waardoor de sociologie al lange tijd geplaagd wordt. Voor het voortbestaan van deze kloof achten zij vooral de nadruk op het verzamelen van preciese gegevens en het verifiëren van theorieën verantwoordelijk. De remedie zoeken zij in het systematisches aandacht besteden aan het genereren van begrippen en hypothesen: "Previous books on methods of social research have focussed mainly on how to verify theories. This suggests an overemphasis in current sociology on the verification of theory, and a resultant de-emphasis on the prior step of discovering what concepts and hypotheses are relevant for

the area that one wishes to research... while verifying is the researchers principal and vital task for existing theories, we suggest that his main goal in developing new theories is their purposeful systematic generation from the data of social research"(18).

De tegenstelling nu die Glaser en Strauss signaleren tussen het verifiëren en het genereren van hypothesen, snijdt dwars door de inductieproblematiek heen. Zoals hierboven reeds vermeld werd, waren in het klassieke inductiebegrip (Aristoteles, Bacon, Hume) genese en geldigheid onlosmakelijk met elkaar verbonden. Pas binnen de moderne wetenschapstheorie zijn deze twee aspecten van elkaar gescheiden: de genetische inductietheorie is verlaten en de aandacht is bijna volledig gekoncentreerd geraakt op de logische relaties tussen waarnemingsuitspraken en algemene, theoretische uitspraken, en dat wil zeggen: op de verifikatie of konfirmatie van theorieën. Voorzover de opvattingen van Glaser en Strauss dus inductivistisch genoemd kunnen worden, kan dit begrip uitsluitend betrekking hebben op de genese van theorieën en hypothesen, niet op hun geldigheid, een scheiding die binnen het klassieke inductiebegrip onmogelijk is en binnen het moderne inductiebegrip juist in omgekeerde richting tot stand is gebracht. Laten we echter, 'for the sake of argument' aannemen dat het begrip inductie op deze manier zinvol gebruikt kan worden. Het moet dan opgevat worden als een combinatie van 'Baconian induction' en de 'Baconian myth', minus het verificatieaspect: het reinigen van de geest van theoretische vooroordelen en het ontwikkelen van theorieën op basis van nauwkeurige waarnemingen, zonder de implicatie dat juist deze manier van theorievorming tegelijkertijd de waarheid van de theorieën garandeert. Zelfs in deze uiterst beperkte en enigszins merkwaaardige betekenis echter is het begrip inductivistisch m.i. niet van toepassing op de opvattingen van Glaser en Strauss. In de eerste plaats nl. verzetten zij zich expliciet tegen het idee dat de socioloog de werkelijkheid volkomen onvooringenomen tegemoet zou kunnen treden: "Of course the researcher does not approach reality as a tabula rasa. He must have a perspective that will help him see relevant data and abstract significant categories from his scrutiny of the data..... To be sure one goes out and studies an area with a particular sociological perspective, and with a focus, a general question or a problem in mind"(19). Hier is dus geenszins sprake van het reinigen van de geest van theoretische vooroordelen in de zin van de 'Baconian induction'. In de tweede plaats speelt de nauwkeurigheid en het aantal van de waarnemingen met behulp waarvan theorieën ontwikkeld worden een volkomen ondergeschikte rol bij hen:

"However, even if some of our evidence is not entirely accurate this will not be too troublesome; for in generating theory it is not the fact upon which we stand but the conceptual category... that was generated from it... Generating hypotheses requires evidence enough only to establish a suggestion, not an excessive

piling up of evidence to establish a proof"(20). Een dergelijk los omspringen met de nauwkeurigheid en het aantal der gegevens lijkt mij tamelijk ver af te staan van de 'Baconian myth'.

Het voornaamste punt is echter het volgende.

Glaser en Strauss verzetten zich tegen het benaderen van een onderzoeksgebied met een "preconceived theory", waarin de begrippen en categorieën al vastliggen, niet meer tijdens het onderzoek gewijzigd kunnen worden en zodoende een "dubious fit" zullen vertonen. Dat betekent echter niet dat zij de wetenschappelijke aktiviteit opvatten als passief waarnemen, in de hoop dat op basis van een groot aantal nauwkeurige waarnemingen een theorie uit de feiten 'op zal rijzen'. De socioloog benadert de werkelijkheid wel degelijk vooringenomen, niet alleen doordat hij uitgaat van een bepaald "sociological perspective", maar vooral doordat hij een groot aantal common-sense begrippen en categorieën tot zijn beschikking heeft, in termen waarvan zijn onderzoeksgebied al van te voren gestructureerd is: "The sociologist may begin the research with a partical framework of 'local' concepts, designating a few principal or gross feautres of the structure and processes in the situation that he will study. For example, he knows before studying a hospital that there will be doctors, nurses and aides, and wards and admissionprocedures. These concepts give him a beginning foothold on his research"(21). Hoewel dit punt in hun betoog niet systematies benadrukt wordt, wijzen Glaser en Strauss hier op een m.i. fundamenteel aspekt van sociologiese theorievorming: de omstandigheid dat sociologiese theorieën noodzakelijkerwijs gefundeerd zijn op, en voortbouwen op, het geheel van common-sense begrippen, typifikaties en categorieën dat de socioloog deelt met degenen op wie zijn onderzoek en zijn theorievorming betrekking hebben en dat hij sowieso tot zijn beschikking heeft. 'Baconian induction' in de zin van het onvooringenomen benaderen van de werkelijkheid is uit dien hoofde in de sociologie principeel onmogelijk.

Het merkwaardige is nu dat men uit sommige passages van professor Zijdervelds hand de indruk krijgt dat hij dit inzicht volledig onderschrijft. Nadat hij het symbolies-interactionisme als inductivisties heeft afgeschilderd en daar de analyties-deduktieve benaderingswijze à la Weber tegenover heeft geplaatst komt hij namelijk tot de volgende konklusie: "Nu is er echter één zwakke stee in de positie van Weber. De belangrijke vraag doemt namelijk op of sociologen zomaar in het wilde weg typen konstrueren... Hoe kunnen we er zeker van zijn dat de evidentie die door de ideale typen bemiddeld wordt, geen vrijblijvende evidentie is, afhankelijk van de fantasie en de belangstelling van de typen construerende socioloog?(22) Dit probleem vertoont een duidelijke overeenkomst met het probleem dat Glaser en Strauss zich stellen: de 'fit' van theoretiese begrippen; ook in de oplossing bestaat echter een verrassende overeenkomst: "de wetenschappelijke socioloog (is) alleen maar in staat ideale typen te konstrueren, omdat hij dit op minder formeel-logische wijze in de voor-weten-

schappelijke kennis van alledag (common-sense) reeds voortdurend doet... de rationele wetenschappelijke typen van de socioloog zijn verbijzonderingen, tweedegraads abstracties van de alledaagse typificaties in de leefwereld. D.w.z. sociologische typen zijn gefundeerd in voor-wetenschappelijke, alledaagse typen.... Weber zou uiteraard nooit ontkennen dat ideale typen uiteindelijk uit historische werkelijkheden worden afgeleid... maar hij vermocht niet in te zien dat deze typen zélf niet uitsluitend logisch-deductief geconstrueerd worden doch primair uit de ervaringen in de alledaagse leefwereld voorkomen"(23 Mijn onderstreping, H.K.). Dit laatste lijkt mij nu precies de boodschap die uit Glaser en Strauss te halen valt: theorieën en de begrippen die daarin voorkomen moeten niet logies-deductief gekonstrueerd worden, maar moeten in aansluiting op de ervaringen en de begrippen uit de alledaagse leefwereld ontwikkeld worden. Het gebruik van het begrip inductivis-ties in dit verband draagt m.i. uitsluitend bij tot verwarring, omdat daarmee de methodologische betekenis van het feit dat sociologische typen "primair uit de ervaringen in de alledaagse leefwereld voorkomen" verdonkeremaand wordt.

Dat geldt eveneens voor het begrip deductie. Bij Popper vallen aan dit begrip twee aspecten te onderscheiden, een logies aspect en een genetis aspect. Popper noemt zijn methodologie in de eerste plaats deductief, omdat daarin de logiese relatie tussen waarnemingsuitspraken en theoretiese uitspraken als een deductieve, in plaats van een inductieve relatie wordt opgevat; en in de tweede plaats omdat hij, zoals Zijderveld terecht benadrukt, van mening is dat theorieën 'aan de feiten opgelegd worden', in plaats van daaruit afgeleid. Professor Zijderveld gebruikt het begrip deductief uitsluitend in deze laatste betekenis, om de tegenstelling met het vermeend inductivistiese karakter van het symbolies-interactionisme tot uitdrukking te brengen. Indien echter ideaaltypen niet uitsluitend logies-deductief gekonstrueerd worden, doch primair uit de ervaringen in de alledaagse leefwereld voortkomen lijkt het gebruik van de begrippen inductief en deductief in dit verband weinig bij te dragen tot verheldering. De begripsverwarring waarvan m.i. sprake is komt in de volgende passage van Zijdervelds hand helder naar voren: "Er is reeds meermalen gezegd en het wordt nu nog eens herhaald dat inductie gedoemd is een illusie te blijven. We kunnen als sociologen ... de sociale werkelijkheid niet onvooringenomen tegemoet treden... wij blijven 'waardebetrokken' binnen de hermeneutische cirkel van onze tijd ... Er is niet aan te ont-komen: wetenschappelijk werk begint met een speculatieve, de-ductief opgestelde hypothese, die eventueel (maar zoals we zagen niet noodzakelijkerwijs) door onderzoek gestaafd of gefal-sificeerd wordt. Dit onderzoek kan (en zal) uiteraard nieuwe hypothesevorming bevorderen.. Maar ook in dat geval komt de hypothesevorming vóór het onderzoek dat dan weer gedaan moet worden en is dus in die zin logisch-deductief"(25).

Onder inductie wordt hier dus verstaan: onvooringenomen de werke-

lijkheid tegemoet treden; onder deductie: de werkelijkheid met een vooraf opgestelde hypothese tegemoet treden. Het misverstand ligt voor de hand: omdat Glaser en Strauss onderzoek met behulp van "preconceived theories" afwijzen moeten ze wel inductivisties denken in de beperkte zin van de 'Baconian induction'. We hebben echter gezien dat Glaser en Strauss een dergelijke opvatting beslist niet verdedigen en we hebben eveneens gezien dat Zijderveld van mening is dat ideaaltypen primair uit de ervaringen in de alledaagse leefwereld voortkomen. Dit betekent dus dat het inductieverwijt t.a.v. Glaser en Strauss wegvalt en dat de status van het begrip deductie tamelijk onduidelijk wordt: enerzijds poneert Zijderveld dat wetenschappelijk werk begint met een speculatieve, deductief opgestelde hypothese; anderzijds blijkt hij met "analyties-deductieve begripsvorming" te bedoelen dat sociologische begrippen gevormd worden op basis van common-sense typifikaties en ervaringen uit de alledaagse leefwereld. Wanneer de begrippen die sociologen hanteren niet op deductieve wijze tot stand komen, lijkt het me weinig zinvol om de hypothesen waarin deze begrippen voorkomen als spekulatief en deductief opgesteld te blijven aanduiden.

2. Waardevrijheid

Het onbegrip en de verwarring die onvermijdelijk schijnen op te moeten treden in diskussies over de waardevreijheidsproblematiek, lijken ook in het onderhavige geval in ruime mate voorhanden te zijn. Nu zou ik onmiddellijk willen toegeven dat een gebrek aan helderheid in mijn formuleringen daar debet aan zou kunnen zijn, maar professor Zijderveld verwijt mij niet zozeer een gebrek aan helderheid, alswel een volslagen dilettantisme met betrekking tot de hele problematiek: "Met nauw verholen verbazing heb ik vervolgens paragraaf II,2 gelezen waarin de heer Kunneman zich met groot zelfvertrouwen op het gladde ijs der Weber-kritiek begeeft. Wie enige kennis heeft van de beginselen van diens 'verstehende Soziologie' zal hier een aantal met aplomb naar voren gebrachte opmerkingen aantreffen die hij in zijn stoutste dromen niet voor mogelijk gehouden had". De opmerking die zelfs in een wilde professorale droom niet voor had kunnen komen luidt als volgt: Verdedigers van Webers positie gaan er meestal van uit dat degenen die het waardevreijheidspostulaat verwerpen daarmee tegelijkertijd van mening zijn dat het wél mogelijk is waarden wetenschappelijk te bewijzen. Dat is echter beslist niet noodzakelijk. "Nee (vervolgt professor Zijderveld dan) noodzakelijk is het niet, maar het gebeurt in enkele belangrijke gevallen.... en daar gaat het nu juist om".

Dat het daar professor Zijderveld om gaat is heel erg duidelijk, maar hij toont hier toch wel een zeker onbegrip voor datgene wat ik naar voren probeerde te brengen. Het probleem waar het om gaat kan misschien aan de hand van de volgende tabel verduidelijkt worden:

		waardeoordelen	
		wel fundeer- baar	niet fundeer- baar
wetenschappe- lijke uit- spraken	wel fun- deerbaar	door Zijderveld gekritiseerde positie	Webers en Zijdervelds positie
	niet fun- deerbaar		mijn positie

Professor Zijderveld verdedigt de klassieke Weberiaanse positie volgens welke wetenschappelijke uitspraken wél op de een of andere manier fundeerbaar zijn en waardeoordelen niet: de positie rechtsboven in de tabel (26). Hij verzet zich tegen de positie linksboven in de tabel: de stelling dat zowel wetenschappelijke uitspraken als waardeoordelen fundeerbaar zijn. Ik probeerde naar voren te brengen dat men het waardevrijheidspostulaat kan bestrijden zonder in deze positie te vervallen, door namelijk de positie rechtsonder te verdedigen: waardeoordelen kunnen inderdaad niet gefundeerd worden, maar sociaalwetenschappelijke uitspraken kunnen dat evenmin. Het moet toch duidelijk zijn dat een dergelijke argumentatie niet bestreden kan worden door er op te wijzen dat het waardevrijheidspostulaat gericht is tegen de positie linksboven in de tabel; de positie die ik verdedig is juist volledig daaraan tegenover gesteld.

Daar komt nog bij dat in Zijdervelds argumentatie de 'quaestio juris' en de 'quaestio facti' door elkaar gehaald worden. Webers principiële stellingname dat wetenschappelijke uitspraken en waardeoordelen niet met elkaar vermengd behoren te worden (quaestio juris) kan niet 'weerlegd' worden door er op te wijzen dat dit in de praktijk wel degelijk gebeurt (quaestio facti). Evenmin echter kan het waardevrijheidspostulaat met behulp van een dergelijke empiriese argumentatie verdedigd worden ("het gebeurt in enkele belangrijke gevallen... en daar gaat het nu juist om") omdat daarbij de normatieve geldigheid van het waardevrijheidspostulaat voorondersteld wordt. Juist deze normatieve geldigheid is echter in het geding. Wanneer men, met Weber, poneert dat wetenschappelijke uitspraken en waardeoordelen strikt van elkaar gescheiden dienen te worden, moet men aan kunnen tonen dat dat althans in principe mogelijk is. Nu zijn we het er in principe over eens dat sociologen bv. onderzoek kunnen doen onder de aanhangers van een bepaalde religieuze doctrine, zonder daarbij die doctrine zelf te onderschrijven en in deze zin 'waardevrij' kunnen zijn. Maar dat was het punt niet. Ik probeerde naar voren te brengen dat sociologen in hun begripsvorming noodzakelijkerwijs gebruik maken van allerlei

typifikaties, categorieën en begrippen uit de common-sense; om professor Zijderveld te citeren: "sociologische typen zijn gefundeerd in voor-wetenschappelijke, alledaagse typen, (zij) komen primair uit de ervaringen in de alledaagse leefwereld voor". Wanneer dat zo is, betoogde ik, keren in de sociologische begrippen ook de normatieve componenten die in alledaagse typifikaties besloten liggen terug. Ook al onthoudt een socioloog zich dus van expliciete waardeoordelen met betrekking tot zijn onderzoeksobject, en is hij in die zin waardevrij, in de begrippen en ideaaltypen die hij hanteert liggen desalniettemin bepaalde waarden besloten, die zo vanzelfsprekend zijn, zozeer tot de ervaringen in de alledaagse leefwereld behoren, dat zij niet als waardeoordelen beleefd worden.

Indien een socioloog een begrippenapparaat zou konstrueren dat volledig gezuiverd was van deze normatieve componenten, gesteld dat dat zou kunnen, zouden zijn begrippen m.i. geen betrekking meer hebben op de alledaagse leefwereld en zou onderzoek met behulp van dat begrippenapparaat onmogelijk zijn. Precies dit bedoelde ik met de door Zijderveld gewraakte opmerking dat een socioloog zich nooit volledig boven of naast alle normen en gedragsregels kan plaatsen, omdat hij dan niet meer in staat zou zijn maatschappelijk te funktioneren en zijn oriëntatie in de sociale leefwereld zou verliezen. Met een begrippenapparaat dat volledig gezuiverd is van normatieve componenten vallen geen vragenlijsten op te stellen of interviews te doen, omdat een dergelijk begrippenapparaat alle aansluiting zou missen met de typifikaties, categorieën en begrippen in termen waarvan de alledaagse leefwereld gestructureerd is. Een socioloog kan zich slechts oriënteren in de sociale leefwereld, en dat wil bv. zeggen: participerende waarneming doen, vragen stellen die voor respondenten begrijpelijk zijn, een onderzoeksverslag maken, omdat hij een inmens aantal typifikaties en begrippen tot zijn beschikking heeft die hij deelt met degenen op wie zijn onderzoek betrekking heeft. Dit betekent allerm minst dat ik de sociologie zou zien als een 'wereldbeschouwing' zoals Zijderveld in zijn repliek konkludeert. Niet de sociologie zelf is een wereldbeschouwing, maar het geheel van common-sense typifikaties waar hij 'in' en 'mee' leeft kan wel als zodanig beschouwd worden. Dit geheel heeft hem in zoverre "met huid en haar te pakken", dat hij zich wel kan distantiëren van de normatieve inhoud van een deel van deze 'onproblematiese achtergrondkennis', maar nooit van zijn totale "stock of knowledge at hand" en de normatieve inhoud daarvan, omdat hij dan niet meer zou participeren in onze sociale werkelijkheid(27).

Professor Zijderveld stelt terecht dat de sociologie-als-wetenschap ten aanzien van de belangrijke wereldbeschouwelijke vragen zoals 'wat moet ik doen, hoe moet ik leven' geen adequate antwoorden kan geven: de sociologie kan zich niet opwerpen als exclusief leverancier van 'wetenschappelijk gefundeerde' antwoorden op inhoudelijke levensvragen. Daar staat echter tegenover dat in de sociologische objekttaal wel degelijk antwoorden besloten liggen

op vragen als 'wat moet ik doen, hoe moet ik leven' voorzoverre namelijk het geheel van common-sense typifikaties dat sociologen hanteren dergelijke antwoorden bevat. Of deze antwoorden adequaat zijn is een geheel andere vraag, ten aanzien waarvan noch sociologen, noch ethici, noch politici, of wie dan ook, een waarheidsmonopolie kunnen doen gelden. Op deze gedachte is uiteindelijk het postulaat van de dialogiese toetsing gebaseerd. Indien in de sociologische objekttaal waarden besloten liggen, moet men m.i. konkluderen dat het oordeel over de waarheid van sociologische theorieën uiteindelijk niet voorbehouden kan zijn aan de wetenschappelijke gemeenschap van sociologen. Over de waarheid van theorieën zou idealiter beslist moeten worden in een dialogies toetsingsproces, waarbij degenen op wie de theorieën betrekking hebben actief betrokken zijn. Dit postulaat van de dialogiese toetsing draagt een utopies karakter, omdat het veronderstelt dat het oordeel van iedereen, die de sociale werkelijkheid mede konstitueert, ten aanzien van datgene wat het geval is en het geval zou moeten zijn, in gelijke mate tot zijn recht kan komen. Het abstraheert daarmee van het kwasi-natuurlijke karakter van de sociale werkelijkheid, van maatschappelijke structuren en processen die niet herleidbaar lijken te zijn op het bewustzijn, de intenties en het handelen van de subjecten die deze structuren en processen konstitueren. In de traditionele sociologische methodologie wordt dit kwasi-natuurlijke karakter van de sociale werkelijkheid verabsoluteert: deze verschijnt daarin als een geheel van verschijnselen, waar-tussen kausale en funktionele relaties bestaan, die opgespoord dienen te worden en dan als verklaringsgrond gehanteerd kunnen worden. Tegenover deze verabsolutering van het kwasi-natuurlijke karakter van de sociale werkelijkheid, belichaamt het postulaat van de dialogiese toetsing de verabsolutering van het intentionele, bewust gewilde en normatief gestructureerde karakter van het menselijk handelen en de maatschappelijke structuren en processen die daaruit voortspruiten. Het anticipeert daarmee op een samenleving waarin de mensen hun geschiedenis met wil en bewustzijn maken, in plaats van dat het het kwasi-natuurlijke karakter van de sociale werkelijkheid methodologies weerspiegelt en continueert, zoals in de traditionele sociologische methodologie gebeurt.

Uiteraard kunnen dergelijke opmerkingen als "pathetische zwaar-wichtigheid" afgedaan worden en kan terecht gekonstateerd worden dat hiermee "de vrijheid in Tsjechoslowakije niet vergroot (wordt) en de honger in de Sahellanden of India niet gestild". Daarmee wordt het probleem waar het om gaat opgelost door te ontkennen dat het oplosbaar is en kan vervolgens ter overweging gegeven worden of "nieuwsgierigheid en spel niet twee elementen van de menselijke conditie zijn die .. door de Westerse mens teveel verwaarloosd worden". Dat lijkt me zonder meer het geval te zijn, maar ik vraag me wel af of in een dergelijke optiek niet het paard voor de wagen gespannen wordt: aan de oplossing van de grote wereldproblemen kan de sociologie niets bijdragen, maar "wellicht

heeft het zin om naast de 'praxis' en de 'Geist' aandacht te besteden aan nieuwsgierigheid en spel als bronnen van kultuurscheppend handelen". Ik zou denken dat zolang dat kultuurscheppend handelen nog resulteert in zoveel ellende, vooral de bronnen van die ellende aandacht verdienen.

3.

Aan het einde van zijn repliek merkt professor Zijderveld op dat ik op geen enkel punt getracht heb met hem in dialoog te treden. Voorzoverre deze opmerking de toon van mijn kritiek betreft heb ik mij reeds verootmoedigt. Ik geloof ook dat het aanzienlijke aantal zure opmerkingen dat hij in zijn repliek aan mijn adres richt, deze rekening wel zo ongeveer vereffent. Blijft over het inhoudelijke meningsverschil, dat naar ik hoop in deze dupliek meer op de voorgrond is getreden.

Noten:

Ik dank Bart van Heerikhuizen voor de kritiese kanttekeningen en suggesties die hij me aan de hand heeft gedaan. Voor de inhoud van deze dupliek blijf ik uiteraard zelf verantwoordelijk.

- (1) De opmerking die professor Zijderveld maakt over het 'kennis-interesse' dat ten grondslag ligt aan het laatste hoofdstuk van 'De theorie van het symbolies interactionisme is natuurlijk terecht. Ik zou hem echter wel willen aanraden in de komende herdrukken van dit boek de verzekering dat het slot-hoofdstuk apart gelezen kan worden te vervangen door de waarschuwing dat dit hoofdstuk slechts gelezen kan worden vanuit het voortdurende besef van het "daarachter liggende kennis-interesse".
- (2) vgl. Imre Lakatos, Changes in the problem of inductive logic, in: Lakatos (ed) The problem of inductive logic, Amsterdam 1968, blz. 403. Mijn indeling in drie inductieproblemen is geïnspireerd door de indeling die Lakatos hier geeft. Bij nader onderzoek bleek dat Popper het begrip inductie in meer betekenissen gebruikt dan Lakatos hier onderscheidt. Vgl. ook: Imre Lakatos, Popper zum Abgrenzungs- und Induktionsproblem, in: H.Lenk (red) Neue Aspekte der Wissenschaftstheorie, Braunschweig 1971, blz. 75 e.v..
- (3) Deze indeling is gebaseerd op de volgende plaatsen uit Poppers werk: The logic of scientific discovery, Londen 1959, 5de druk, blz.: 27, 28, 33, 42, 52, 63, 66, 68, 93, 94, 106, 107, 138, 168, 169, 263, 264, 266, 279, 286, 312, 364, 369, 370, 371 en 423. Conjectures and refutations, New York 1963, 2de druk, blz. 12, 13, 15, 33, 42, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 61, 94, 137, 140, 152, 154, 185, 189, 190, 193,

194, 200, 219, 227, 254, 255, 268, 280, 289 en 290.
Objective knowledge, Oxford 1972, 2de druk, blz. 2, 3, 4, 5, 89, 94, 145. Om de zaken niet nog verder te compliceren ben ik niet ingegaan op de relatie tussen het inductieprobleem en het demarkatieprobleem.

- (4) Karl Popper, Conjectures and refutations, blz. 12.
- (5) ibidem, blz. 137 en 189.
- (6) David Hume, A treatise of human nature, Book I, Fontana, London 1962, blz. 133.
- (7) Karl Popper, Conjectures and refutations, blz. 54.
- (8) ibidem, blz. 55
- (9) Karl Popper, Objective knowledge, blz. 4
- (10) Karl Popper, Conjectures and refutations, blz. 200
- (11) Karl Popper, Objective knowledge, blz. 3
- (12) Imre Lakatos, Popper zum Abgrenzungs- und Induktionsproblem, t.a.p. blz. 101/102.
- (13) Strikt genomen kan het begrip 'waarheid' in dit verband niet gebruikt worden, omdat dat begrip, buiten Popperiaanse kringen, met groot wantrouwen bezien wordt en doorgaans door veel zwakkere uitdrukkingen wordt vervangen. 'For the sake of simplicity' ga ik daar verder aan voorbij.
- (14) Karl Popper, The Logic of scientific discovery, blz. 28.
- (15) Karl Popper, Conjectures and refutations, blz. 286.
- (16) Vgl. Imre Lakatos, Changes in the problem of inductive logic, t.a.p. blz. 102.
- (17) A.C. Zijderveld, De theorie van het symbolies-interactionisme, Boom Meppel, 1973, blz. 179.
- (18) Barney G. Glaser/Anselm L. Strauss, The discovery of grounded theory, Aldine, Chicago 1967, blz. 1/2.
- (19) ibidem, blz. 3 noot en blz. 33.
- (20) ibidem, blz. 23 en 39.
- (21) ibidem, blz. 45.
- (22) A.C. Zijderveld. De theorie van het symbolisch interactionisme, blz. 211/212.
- (23) ibidem, blz. 214.
- (24) Ik wil hier bij aantekenen dat de terminologie van Glaser en Strauss licht aanleiding tot misverstanden geeft ("the discovery of grounded theory" bv.; vgl. ook het (eenmalige) gebruik van het begrip 'inductively' op blz. 5). Men zou kunnen stellen dat Glaser en Strauss zich niet geheel bewust

zijn van dat wat ze doen : aantonen dat sociologische begripsvorming noodzakelijkerwijs aansluit bij het geheel van common-sense typifikaties dat de socioloog bij zich zelf en in het veld aantreft.

- (25) A.C.Zijderveld, De theorie van het symbolisch interactionisme, blz. 201.
- (26) Onder fundeerbaar versta ik hier niet: met absolute zekerheid vaststelbaar, want in die zin zou Weber nooit over de fundeerbaarheid van wetenschappelijke uitspraken spreken. Ik doel hier op de tegenstelling die zowel Weber als Zijderveld poneren tussen enerzijds waardeoordelen waarover nooit volledige overeenstemming bereikt kan worden; omdat ze uiteindelijk in een subjektieve "morele beslissing aanvaard of verworpen" moeten worden; en anderzijds wetenschappelijke uitspraken, waarover wel intersubjektieve overeenstemming bereikt kan en moet worden. Vgl. bv. de volgende, m.i. tamelijk sterke uitspraak van Weber: "Denn es ist und bleibt wahr, dass eine methodisch korrekte wissenschaftliche Beweisführung auf dem Gebiete der Sozialwissenschaften, wenn sie ihre Zweck erreicht haben will, auch von einem Chinesen als richtig anerkannt werden muss ... während ihm für unsere ethischen Imperative das Gefühl fehlen kann.." Max Weber, Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Mohr, Tübingen, blz. 155 (mijn onderstreping, H.K.).
- (27) Professor Zijdervelds opmerking dat ik in mijn kritiek zijn paragraaf over de hermeneutiese cirkel genegeerd heb, terwijl wij hier "eventueel op gemeenschappelijke grond staan", is gedeeltelijk juist. Ik heb dat gedaan, om de omvang van mijn kritiek niet nog verder uit te doen dijen. Wanneer ik wel op deze paragraaf was ingegaan had ik moeten beargumenteren dat hij de hermeneutiese cirkel niet radikaal genoeg opgevat, gezien zijn verdediging van het waardevrijheidspostulaat en de implicaties die daar m.i. mee verbonden zijn met betrekking tot de fundeerbaarheid van wetenschappelijke uitspraken. (vgl. de vorige noot).